

Josefina Roma

GRUP D'ESTUDIS ETNOPOÈTICS (SCLL-IEC)

Josefina Roma i Riu, professora titular jubilada d'Antropologia de la Universitat de Barcelona, ha dedicat la seva recerca a l'antropologia de la religió i del mite, a la etnomusicologia, a l'espoli del patrimoni i a l'estudi de folkloristes, com Serra i Pagès, Batista i Roca, Sara Llorens, Palmira Jaquetti i Mn. Francesc Baldelló.

L'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya

Tomàs Carreras i Artau i Josep M. Batista i Roca

Quan el Dr. Claudi Esteva va tornar a Barcelona, després del seu exili a Mèxic i després d'haver hagut de viure a Madrid uns quants anys, on havia introduït els estudis d'Antropologia Cultural, es va veure en la necessitat de retrobar-se amb tot el que havia suposat els començaments de l'Antropologia a Catalunya, estroncats per la Guerra Civil. El mestre Pere Bosch i Gimpera havia anat a parar a Mèxic i era el referent més insigne per començar a partir d'ell la recomposició de l'Antropologia a Catalunya. El Dr. Esteva, doncs, va arribar a la Universitat de Barcelona i es va integrar al departament de Prehistòria i Arqueologia, amb el Dr. Pericot, el Dr. Maluquer, el Dr. Tarradell i el Dr. Palol. Aquest era el departament on havia estat el Dr. Bosch i Gimpera, abans de la guerra.

Hi havia tres línies a seguir, per retrobar tot el que s'havia dispersat i perdut. S'havia d'indagar en els departaments de Filosofia, on el Dr. Carreras i Artau, fundador i director de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore, havia centrat les tasques de recerca d'aquella magna obra, els materials de la qual estaven perduts. De fet, el Dr. Lluís Pericot ja havia dit en diverses ocasions que el Dr. Tomàs Carreras i Artau, en tornar de la zona nacional, on havia passat la guerra de 1936-39, s'exclamava sovint: «M'ho han pres tot, m'ho han pres tot», referint-se a l'Arxiu d'Etnografia, de manera que no es tenien gaire esperances de retrobar res, perquè Carreras i Artau, que coneixia bé el material, ja ho havia buscat desesperadament.

I aquest era un dels arxius que es miraven de recuperar, ja que havien suposat un gran esforç col·lectiu, tan teòric com d'aplegament de materials. Pensem en l'Obra del

Paraules clau: etnografia, folklore, Arxiu d'Etnografia i Folklore, Tomàs Carreras i Artau, Josep M. Batista i Roca

Keywords: ethnography, folklore, Ethnography and Folklore Archive, Tomàs Carreras i Artau, Josep M. Batista i Roca

L'Arxiu d'Etnografia i Folklore, creat el 1915, representa la introducció de l'etnografia i l'antropologia a la Universitat de Barcelona, amb un programa de recerca per plantejar hipòtesis científiques, fer treball de camp, delimitar àrees d'estudi i de comparació, fer inventaris de la cultura catalana i bastir un museu etnogràfic. Per fer-ho, es va comptar amb la vàlua i llarga trajectòria investigadora de Tomàs Carreras i amb l'entusiasme del seu ajudant Josep M. Batista, que hi aportà l'experiència en el camp del folklore, apresada en el CEC, i la seva diplomatura en Antropologia a Oxford.

The Ethnography and Folklore Archive was founded in 1915 and meant the introduction of Ethnography and Anthropology at Barcelona University, with a research program for scientific hypotheses, doing fieldwork, defining areas of study and comparison, drawing up inventories of Catalan culture, and building an Ethnographical Museum. This was supported by the long and valuable research career of Tomàs Carreras and his enthusiastic assistant, Josep M. Batista, who brought his experience in the field of folklore, learned at the CEC, and his degree in Anthropology at Oxford to the project.

Cançoners Populars a Catalunya, que se sabia que possiblement estava salvada, però que ningú la trobava. Alguns deien que era a Berkeley, d'altres, en altres llocs d'Amèrica del Nord. Fins i tot, quan a final dels anys 70 va sortir a la llum un dels arxius que formaven part de la recerca finançada pel mecenes Rafael Patxot, l'Arxiu de la Masia Catalana, per fer-lo a mans del Centre Excursionista de Catalunya, tots ens vam preguntar per les altres línies de recerca propiciades per Patxot, el Llegendari Popular Català i l'Obra del Cançoners Populars de Catalunya. Amb motiu d'una notícia sortida a la premsa en què es deia que a ningú no li interessava aquests arxius, el Dr. Esteva va fer una carta demanant als hereus de Patxot la possibilitat de fer-se càrrec, des de la Universitat de Barcelona, dels materials d'aquests arxius, i em va comissionar a mi per dur-la a una bústia dels hereus de Patxot, en una de les primeres cases de l'Eixample, a la cruïlla de Consell de Cent amb Llúria, on hi havia, encara, una antiga acadèmia: el Colegio Ibérico, el director del qual em va atendre i em va dir: «La Fundació Patxot sóc jo». I em va explicar com en aquell edifici, per una escala secreta, s'accedia al dipòsit de part del material de la Fundació Patxot, i que allà havia estat guardat l'Arxiu de la Masia. Ara bé, no em va donar cap esperança per aconseguir els materials de la Fundació. Em va fer deixar la carta, tot dient-me que ja la faria arribar als destinataris, però ja no en vàrem saber res més. Aquest era el clima d'incertesa davant la possibilitat que els materials aplegats abans de la guerra fossin en algun lloc ignot, i que si se seguien els camins correctes, potser es trobarien. Encara que també hi havia una altra possibilitat: que tot s'hagués perdut, cremat o tirat. Sabíem que Mn. Higiní Anglès, que havia estat un directiu de l'Obra del Cançoners Populars, havia continuat treballant per a l'Instituto Español de Museología, del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), amb seu a Barcelona, i en canvi no havia pas aconseguit els materials de l'Obra del Cançoners.

L'altra magna obra de començaments de segle era l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, de Tomàs Carreras i Artau i Josep

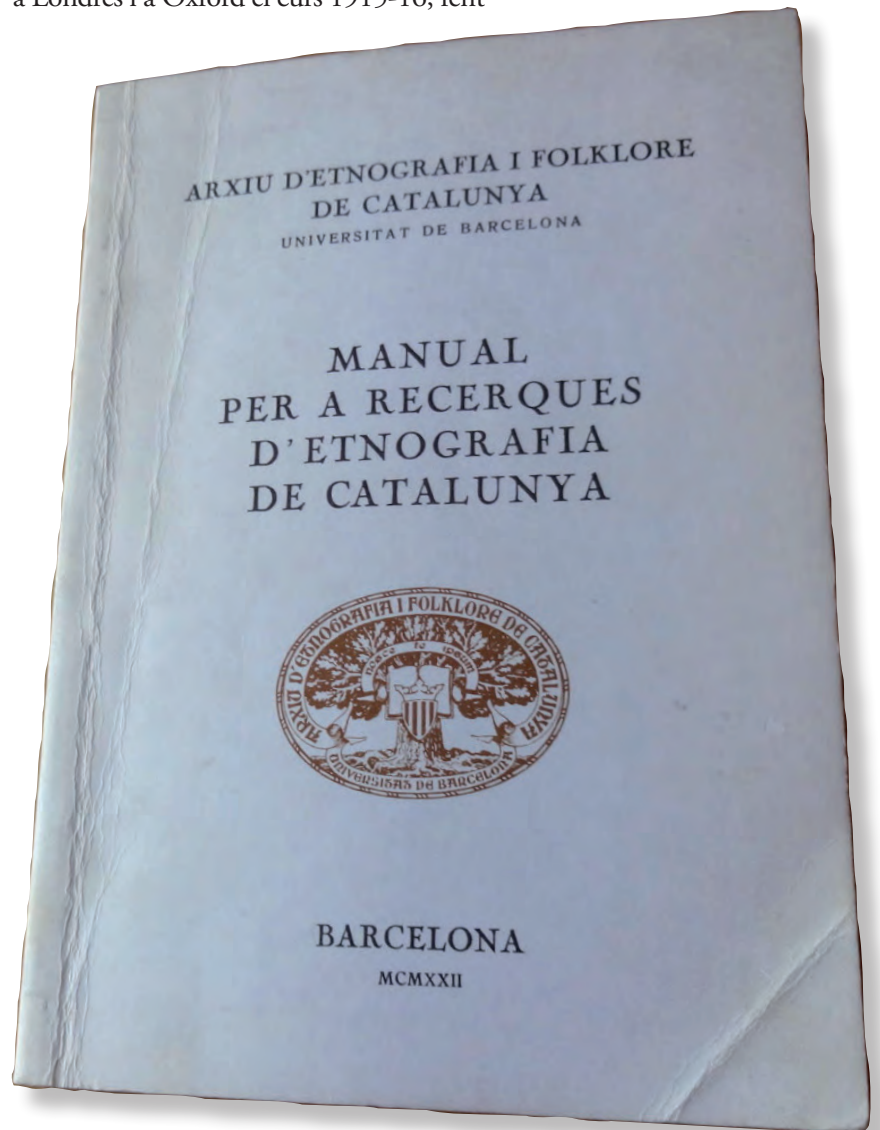
M. Batista i Roca, i el seu destí semblava desaparegut. El Dr. Esteva em va encomanar, fins i tot, que en un viatge a Anglaterra que vaig fer en aquells anys li preguntés al Dr. Josep M. Batista i Roca, que era professor de la Universitat de Cambridge, què en sabia, del destí de l'Arxiu, però no el vaig saber trobar i el desànim planava sobre les possibilitats de recuperar-lo. Però poc després, el Dr. Emili Lledó, que acabava de guanyar una càtedra d'Història de la Filosofia a la Universitat de Barcelona, va comunicar-li al Dr. Esteva que en el seu departament guardaven uns mobles fets a mida on s'emmagatzemaven materials del desaparegut Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Aquest material va ser portat al Centro de Etnología Peninsular, del CSIC, que volia reproduir el que Jorge Dias havia fundat a Portugal, i que a Barcelona va ser encomanat al Dr. Esteva. La il·lusió que tots vàrem sentir en poder tocar aquells mobles plens de fitxes i treballs de recerca va ser molt gran, però de seguida, tan bon punt la bibliotecària del centre, M. Àngels Iglesias, i jo mateixa ens vam posar a destriar i examinar el material, ens va agafar una gran depressió. Era cert que hi havia moltes fitxes, sobretot les corresponents al buidatge de la part sobre Catalunya de l'Enquesta de 1911, sobre naixement, noces i mort, per tot Espanya, que estava emmagatzemada a l'Ateneu de Madrid. Els estudiants de doctorat, que llavors s'havia de fer a Madrid, eren comissionats per copiar aquest material. Hi havia, a més, treballs dels alumnes d'Ètica i Sociologia del Dr. Carreras, i material com cartes als Reis dels nens barcelonins, que els estudiants aplegaven per estudiar el sistema de valors dels infants. Les carpetes dedicades a les respostes dels Qüestionaris d'Etnografia (duts a terme per l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya) havien estat gairebé totes buidades, cosa que es veia perquè el llom de les guardes de les carpetes lligades amb vetes havia estat exposat a la llum i era molt més ample que el gruix dels pocs papers que hi restaven dins, si en quedava algun. Hi havia també l'arxiu fotogràfic amb els negatius de les fotografies fetes en gran part per Tomàs Carreras i Artau, per Josep M. Batista i Roca i per altres col·laboradors de l'Arxiu. Molts d'aquests negatius estaven malmesos.

Amb els positius s'havia començat a fer un fitxer que contenia moltes possibilitats de descripció, però no tots els col·laboradors treballaven amb la mateixa profunditat.

Hi havia força llibres i revistes, algunes amb els sobres sense obrir encara, i eren majoritàriament alemanyes, perquè havien aprofitat les devaluacions del marc, entre guerres, per poder comprar-les. També hi havia revistes pròpies dels anys 50 i següents, que es corresponien amb les necessitats dels professors de filosofia, però que no havien tingut gaires lectors. Tot aquest material avui dia està inventariat, estudiat, i els catàlegs, publicats, gràcies a la labor del Dr. Lluís Calvo del CSIC. També hi havia etiquetes per a les cartes, dirigides als col·laboradors, que eren els mateixos que Mn. Antoni Griera tenia com a corresponsals per a l'*Atlas lingüístic de Catalunya*, de manera que sembla que els col·laboradors de tots dos projectes eren força els mateixos. I finalment, hi havia exemplars de les publicacions de l'Arxiu d'Etnografia, bàsicament, els dos números publicats de la revista *Estudis i Materials*, i el *Manual per a recerques d'Etnografia de Catalunya*, de Josep M. Batista i Roca, de l'any 1922.

Una altra línia de recerca sobre la petja de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya va ser dirigida cap als qui havien fet una labor d'ensenyament de la teoria antropològica, que va servir de pont entre el mestratge de Carreras i Artau i el Dr. Esteva amb la nova empenta de l'antropologia americana. I això va portar cap al Dr. Lluís Pericot, que havia guanyat en el seu moment una càtedra que, aproximadament, s'anomenava «Historia Universal y de España, Antigua, Medieval con sus agregadas de Moderna y Contemporánea». I el Dr. Pericot contava que ell hi havia afegit en un document d'una reunió d'universitats a Madrid, com si no hi donés importància, «la Etnología». Les classes d'Etnologia les va encarregar a August Panyella, director del Museu Etnològic de Barcelona, des de la seva fundació el 1949. August Panyella formava part d'una escola que enllaçava amb els coneixements d'antropologia reunits per l'Arxiu d'Etnografia i Folklore.

Tot va començar quan Josep M. Batista i Roca, doctor en Filosofia i Dret per la Universitat de Barcelona, i que seria professor ajudant del Dr. Carreras, el seu mestre, va ser comissionat per estudiar a Anglaterra, a la Universitat d'Oxford, les disciplines d'Antropologia, per completar l'enfocament que Carreras i Artau volia donar als estudis de la Universitat de Barcelona. Ell ja havia estat a Londres i a Oxford el curs 1915-16, fent

un estudi exhaustiu dels escrits sobre Ramon Llull en aquella universitat, però l'any 1919 va matricular-s'hi al setembre (o Michaelmas Term), en la diplomatura d'Antropologia, a l'Exeter College. Va ser deixeble, entre altres professors, d'Alfred Haddon i de Robert Marett, que va ser rector de l'Exeter College, i que hi havia continuat l'ensenyament de l'antropologia, després d'Edward Tylor. Va obtenir el seu diploma en Antropologia

Coberta del *Manual per a recerques d'Etnografia de Catalunya*, de Josep M. Batista i Roca, de 1922.

al final del Trinity Term de 1920, és a dir, al començament de juliol d'aquell any, de manera que va fer tot un curs acadèmic a Oxford i quan va tornar es va convertir en el primer antropòleg català format en una veritable escola d'antropologia, que aleshores encapçalava els estudis antropològics a Europa.

Un altre deixeble de Tomàs Carreras i Artau va ser el Dr. Alexandre Sanvisens, dedicat sobretot a la pedagogia, però que els anys 1950 i 1951 va col·laborar amb el mateix mestre Tomàs Carreras i Artau i amb August Panyella, director del Museu Etnològic, en un curs de l'etapa de postguerra de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore sobre «Metodología y clasificación de documentos etnográficos». Al Dr. Alexandre Sanvisens el trobem col·laborant amb el Dr. Esteva i el Centro de Etnología Peninsular, en la seva primera etapa.

Josep M. Batista i Roca s'exilià per segona vegada, al final de la guerra de 1936-39. Sabem que el 1940 el pare jesuïta Enric Heras va impartir un curs d'antropologia, sobretot dedicat a les antigues cultures de l'Índia, al Museu Arqueològic. El pare Enric Heras (1888-1955) va néixer a Barcelona i va marxar a l'Índia el 1922. No sabem del cert si va assistir a les classes de Josep M. Batista i Roca, però van coincidir en el temps, en un moment d'eufòria per la introducció de l'antropologia i, poc després, el pare Heras se'n va anar a l'Índia, on de seguida va fundar un centre d'estudis de les cultures antigues d'aquestes terres. El que sí que sabem és que August Panyella va assistir a les classes del pare Heras al Museu Arqueològic, on també s'havien concentrat part de les revistes de l'Arxiu d'Etnografia, com la prestigiosa *Anthropos*, creada el 1906 pel pare Wilhelm Schmidt.

L'any 1952, el Dr. Lluís Pericot va encarregar a August Panyella que impartís les classes d'Etnologia, tasca que va accomplir fins la tornada a Barcelona del Dr. Esteva. Les classes d'August Panyella, que tenien lloc al Museu Etnològic, d'on era director des de 1949, es basaven en els apunts de

les classes del P. Enric Heras, que segurament eren hereves, pel que fa a la teoria antropològica, dels apunts de les classes de Josep M. Batista i Roca, provinents de la seva experiència a Oxford. De totes maneres, és difícil destriar-ho, perquè a l'Índia també se seguia la línia anglesa de l'antropologia. Jo mateixa, que vaig ser deixeble d'August Panyella, puc dir que, de forma diferida, he rebut algun dels ensenyaments de Josep M. Batista i Roca, que havia rebut de la Universitat d'Oxford. De fet, August Panyella seguia també la línia anglesa i la de l'Escola de Viena. Per això, quan es parla de la introducció de l'Antropologia a la Universitat de Barcelona i només s'esmenta la via del Dr. Esteva, se silencia l'altra via, més complexa i amb quatre generacions accidentades de mestres que van aportar una visió de l'antropologia anglesa, abans del bagatge de l'antropologia americana aportat pel Dr. Esteva. D'aquesta manera, vaig voler testimoniar als meus deixebles a la universitat, que en ells, com en mi mateixa, s'havia operat la unió de les dues vies de conèixer el desenvolupament de la disciplina antropològica, amb una història de relleus molt significativa.

Aquesta història, però, va tenir un epíleg, quan Josep M. Batista i Roca va tornar de l'exili, el 1976, en jubilar-se de la Universitat de Cambridge, on havia impartit cursos d'Història al Trinity College. El tot just creat Institut Català d'Antropologia el va designar com a president honorari, però sobretot, quan el Dr. Esteva em va encarregar el 1977 un curs d'Etnologia dels Països Catalans, vaig demanar-li que ens fes l'honor de donar-nos la lliçó inaugural. Ell hi accedí, i enmig d'una aula plena de gom a gom, dret, com acostumava a fer a Cambridge, va fer un repàs de la seva recerca antropològica a Catalunya, talment com si fos la continuació de les lliçons del dia abans. Va fer una crítica de les seves hipòtesis, i una visió en conjunt de les seves teories i treballs. En aquells moments, tan emotius, no podia més que pensar en el «*decíamos ayer...*» de Fray Luís de León en tornar a donar classes a la Universitat d'Alcalá de Henares, després de la seva presó per la Inquisició. Però malauradament, el càncer

ja s'havia apoderat d'ell i poc després, el 27 d'agost de 1978, moria a Barcelona.

He fet referència al que quedava de la recerca i de l'ensenyament de l'antropologia, quan el 1968 el Dr. Esteva va arribar a Barcelona. Ens falta l'altra línia d'actuació que havia caracteritzat l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, el Museu Etnogràfic.

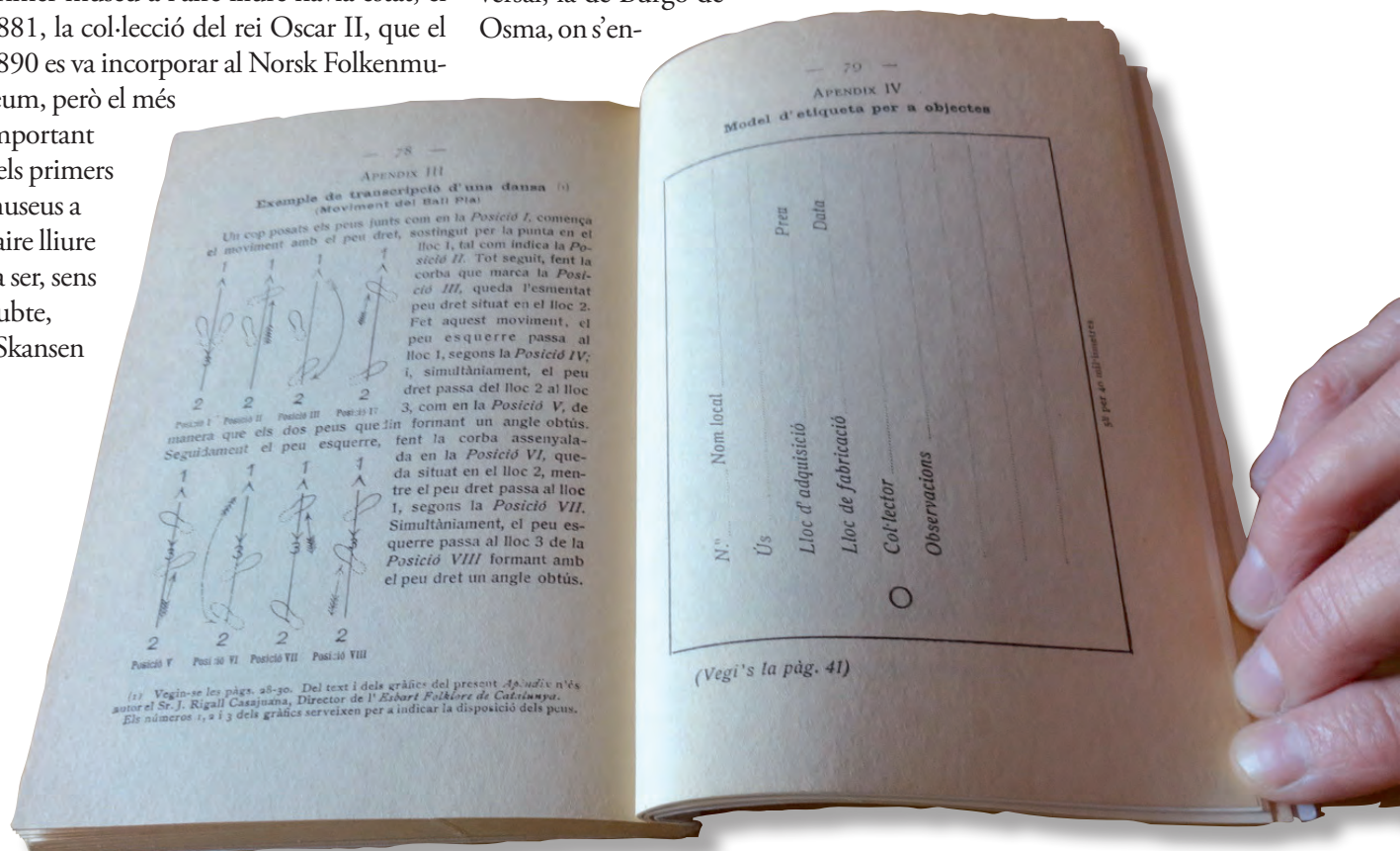
Un dels qüestionaris publicats per l'Arxiu, el número 13, havia estat el dels objectes etnogràfics. Era el primer referent al Museu Etnogràfic de Catalunya i l'Exposició Gràfica d'Etnografia de Catalunya, i el termini per facilitar objectes, tant per donació com per cessió, era el 31 de desembre de 1922, ja que l'exposició tindria lloc el desembre de 1923. En les bases es feia referència al *Manual per a recerques d'Etnografia de Catalunya*, de Josep M. Batista i Roca, publicat l'any 1922, que dedica un capítol a les col·leccions d'objectes d'interès etnogràfic (p. 38-46). De fet, en acabar el seu curs a Oxford, va fer amistat amb estudiants d'altres països, que el van convidar a visitar-los i així va poder conèixer els museus a l'aire lliure d'Escandinàvia. El primer museu a l'aire lliure havia estat, el 1881, la col·lecció del rei Oscar II, que el 1890 es va incorporar al Norsk Folkenmuseum, però el més

important dels primers museus a l'aire lliure va ser, sens dubte, l'Skansen

d'Estocolm, creat per Artur Hazelius el 1891. També va visitar altres museus del centre d'Europa, i Lluís Calvo ens mostra que va escriure entusiasmat a Tomàs Carreras i Artau, tot imaginant que podria fer-se a Barcelona com el museu més important de la Mediterrània occidental.

La intenció de fer un museu a l'aire lliure hauria estat la culminació dels esforços de les col·leccions iniciades pel Centre Excursionista de Catalunya, del qual Batista i Roca n'era un dels estudiosos del folklore més remarcables, i de les col·leccions i peticions a l'Ajuntament de Barcelona, de Rossend Serra i Pagès, quan es preparava l'Exposició Universal. Però com passa sovint en les rondalles —en què una parella que no pot tenir fills rep l'ajut d'un personatge màgic, i el fill que tenen és petit com una cabeça d'allís o com un cigró—, de la mateixa manera, el que havia de ser un gran museu a l'aire lliure ja va néixer amb limitacions quan Carreras i Artau, regidor de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona després de la guerra de 1936-39. Aprofitant l'interior d'una de les cases del Poble Espanyol, bastit per a l'Exposició Universal, la de Burgo de Osma, on s'en-

Fitxa per a danses, feta pel mestre Rigall, i fitxa d'objectes etnogràfics, del *Manual per a recerques d'Etnografia de Catalunya*, de Josep M. Batista i Roca, de 1922.

(1) Vegeu-se les pàgs. 28-30. Del text i dels gràfics del present Apèndix n'és autor el Sr. J. Rigall Casajuana, Director de l'Exposició Folklore de Catalunya. Els números 1, 2 i 3 dels gràfics serveixen per a indicar la disposició dels peus.

trava i, com en un somni, després de la porta, hom es trobava amb la reproducció d'una casa del Pallars Jussà, amb diorames de la vida dels pastors, que es podien veure des de les preteses finestres. Després de la reproducció de la casa pallaresa, es continuava per sales temàtiques, que ocupaven l'interior de diverses cases del Poble Espanyol. La construcció d'aquest Museu d'Indústries i Arts Populars (1942) va ser encomanat a Agustí Duran i Sanpere, que va comptar amb Joan Amades i amb Ramon Violant i Simorra.

He volgut descriure la situació de tota l'obra de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya en el moment de l'intent de recuperació dels seus continguts i de les línies mestres de recerca, ensenyament i museologia que Tomàs Carreras i Artau i Josep M. Batista i Roca, juntament amb tots els seus col·laboradors, havien aplegat com una magna obra. De fet, un més dels grans projectes que havien nascut del folklore a Catalunya, i que com tants altres, havia quedat truncat. Així havia passat amb els qüestionaris d'Arabia i Solanas, seguint l'associació amb El Folklore Español d'Antonio Machado, o els de Valeri Serra i Boldú, amb l'Arxiu de Tradicions, o la tasca de Serra i Pagès des de l'Escola d'Institutrius, o la mateixa Fundació Patxot amb l'Estudi de la Masia, el Llegendari i l'Obra del Cançoner Popular.

No es pot dir que la guerra de 1936-39 ofegués del tot els treballs que s'havien començat amb tan bones perspectives. Així, investigadors com Higiní Anglès, que havia format part de l'Obra del Cançoner Popular i de l'Arxiu d'Etnografia, van encabir els seus treballs en l'Instituto Español de Musicología, del CSIC, on també va col·laborar Palmira Jaquetti, procedent de l'Obra del Cançoner, i Mn. Francesc Baldelló hi va disposar la seva superba col·lecció de goigs. No podem menystenir els esforços individuals i de substitució, moltes vegades, d'estudiosos com Lluís Pericot, August Panyella, Aureli Campmany, Joan Amades, Joan Tomàs, Ramon Violant o Romeu i Figueras, però era com si s'hagués trencat el cordó umbilical que els lligués a tots en un gran projecte, en un gran entusiasme col·lectiu. I, com a resultat

d'aquest desmembrament, no van poder transmetre a la generació següent l'interès per l'etnografia i el folklore, que havien perdut el prestigi.

L'Arxiu d'Etnografia i Folklore havia estat un dels projectes més rigorosos i ambiciosos per promocionar els estudis d'antropologia i folklore en totes les seves branques, i ara voldria reflexionar sobre els seus orígens i desenvolupament, que el van convertir en la institució científica de referència, la desaparició de la qual va paraitzar molt la recerca conjunta a Catalunya.

Tomàs Carreras i Artau (Girona, 1879 – Barcelona, 1954), en cursar Dret i Filosofia alhora, va començar a interessar-se per la vida dels pobles i la seva mentalitat, a partir del Dret, igual com havien fet juristes i notaris com Faus i Condominas, i de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, que dedicaven molts estudis de camp per conèixer les institucions locals i consuetudinàries, així com Joaquin Costa havia emprat els seus coneixements del dret consuetudinari per bastir els seus grans projectes, més a prop, l'obra de Duran i Bas va defensar el dret català davant la unificació jurídica per a tot l'Estat. Venint del camp de la filosofia i l'ètica, va basar la seva teoria i pràctica influenciat tant per Wilhelm Wundt com per la filosofia del sentit comú, tan present a Catalunya, de manera que la seva dedicació i ensenyament d'ètica i sociologia van fer-se, no tant en teories sinó en el treball de camp i l'observació. Per això, la seva línia de treball en ètica hispana té una gran rellevància, sobretot després de guanyar la càtedra d'Ètica a la Universitat de Barcelona, el 1912. La presència a la universitat d'altres seminaris, com el dirigit per Pere Bosch i Gimpera, va fer sorgir la constitució del seu propi seminari, dins del qual es va crear l'Arxiu de Psicologia i Ètica Hispana, en què volia treballar les fonts populars, sovint menystingudes, així com endinsar-se en l'estudi de les mentalitats primitives i el coneixement dels condicionants i suports biològics de la cultura. Tot això es donava a la Universitat de Barcelona, ja que Bosch

i Gimpera treballava amb els pobles antics de la Península i, ben aviat, els estudis i recerques d'antropologia física es van sumar a aquest interès.

Hem de pensar que, en la formació dels estudis i les recerques antropològiques, a la Universitat de Barcelona es va donar la possibilitat —com una conjunció d'estrelles— de treballar conjuntament i de comptar —per a la construcció de la teoria antropològica, de la prehistòria i l'arqueologia, de l'antropologia física— amb Telesforo de Aranzadi, el Dr. Alcobé, i el Dr. Fusté, i dels estudis de dret consuetudinari, de la filosofia i la sociologia, de la lingüística, amb l'associació de la línia de recerca de l'*Atlas lingüístic de Catalunya*, de Mn. Antoni Griera, i amb Josep M. Casacuberta; i del folklore amb l'aportació de Josep M. Batista i Roca i la inclusió de tots els folkloristes del moment, com Rossend Serra i Pagès i la seva escola, i tots els altres que treballaven sols (Amades, Farners, Campmany...). D'aquesta manera, la constitució dels estudis d'antropologia podien haver estat uns dels més complets d'Europa, ja que afegien matèries que en altres universitats, com les angleses, no es contemplaven plegades, com ara la lingüística.

Pel que fa a l'antropologia física, després d'alguns tímids intents, el 1918 es va crear la càtedra d'Antropologia Física, a la Facultat de Ciències, i Telesforo de Aranzadi Unamuno —escriptor i pensador—, que era catedràtic de Botànica a la Facultat de Farmàcia, va ser proposat per presidir-la, cosa que féu realitat el 1920. Aranzadi considerava l'antropologia com una ciència no tan sols biològica, sinó que abastava la cultura i la lingüística dels pobles. Va estar molt unit als treballs d'antropologia física del Dr. Manuel Antón, amb el qual va col·laborar en l'organització del Museo Nacional de Antropología de Madrid. També va relacionar-se amb Miguel de Hoyos i, sobretot, amb Miguel de Barandiarán, el gran estudiós de l'antropologia i el folklore bascos. També es va interessar molt per la museologia etnogràfica i coneixia molts museus europeus

d'aquesta temàtica. La seva col·laboració amb Tomàs Carreras i Artau va ser decisiva per bastir la idea d'un futur Museu Etnogràfic a Barcelona, i entre el material recuperat de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore hi havia grans reproduccions fotogràfiques de les col·leccions basques d'etnografia. Va redactar juntament amb Tomàs Carreras i Artau i Josep M. Batista i Roca els qüestionaris per a la recerca sobre les Jornades de la Vida, com ara «El naixement» (núm. 3); «Infància, adolescència i joventut» (núm. 8); «Matrimoni» (núm. 12), o «La família» (núm. 14). La seva presència i influència en la confecció de qüestionaris es devia a la seva relació amb Miguel de Barandiarán, que havia basat la recerca etnogràfica a Euskadi, amb la confecció i repartiment de qüestionaris especialitzats entre els seus alumnes seminaristes, que durant les vacances anaven als seus pobles i podien fàcilment omplir-los amb grans aportacions etnogràfiques.

L'Arxiu de Psicologia i Ètica Hispana va ser un primer pas per a la creació del marc de recerca definitiu, l'Arxiu d'Etnografia i Folklore. En aquest punt hi intervé el segon personatge més important per a l'Arxiu: Josep M. Batista i Roca.

En Josep M. Batista i Roca s'ajunten dues línies teòriques i de treball (la del folklore i la de l'antropologia), unides per l'experiència universitària amb Carreras i Artau. Josep M. Batista i Roca havia après al Centre Excursionista de Catalunya (CEC) una llarga tradició de recerca aplicada al treball de camp. De fet, el CEC es caracteritzava pel que denominaven *excursions científiques*, que tractaven de conèixer el territori, tot el que hi quedava d'art i de documentació històrica dispersa i tot el que s'hi podia esbrinar d'arqueologia, així com aprendre la geografia i els costums de Catalunya. D'aquesta manera, una persona de cada grup que feia una excursió havia de dedicar-se a recollir tota la informació possible sobre algun d'aquests temes, i també havia de dibuixar o fotografiar tot el que podia tenir interès per als socis del CEC. Molt sovint, aquest material es publicava al but-

lletí del Centre i se'n donaven conferències. El CEC es va convertir en una universitat paral·lela on s'impartien classes de matèries que no es donaven a la universitat, tant perquè eren noves com perquè estaven dedicades a Catalunya. El CEC va complir una missió substitutòria i introductòria de matèries com el folklore, del qual hi havia una vocalia. Les excursions eren considerades com a treball de camp, que després serviria als especialistes per bastir les seves teories. Al centre també s'hi aplegaven objectes per a un futur museu.

Josep M. Batista i Roca va fer, doncs, un aprenentatge en aquest marc del folklore, que encara que John Davies considerava com una branca menor de l'antropologia, en els països mediterranis es tractava d'una recerca sobre la pròpia cultura, sobretot entre cultures minoritàries i en països on hi havia una reivindicació nacional. D'aquesta manera, la labor dels folkloristes era l'aportació dels estudiosos a aquesta reivindicació.

L'estudi de la pròpia cultura adquireix en Josep M. Batista i Roca la dimensió més important, sempre equilibrat pel coneixement de l'antropologia que havia après a Oxford, la qual cosa li permetia donar als seus estudis una aplicació directa de la marxa de la teoria antropològica anglesa. D'aquesta manera va poder estudiar alguns costums catalans tot aplicant-hi les teories de James Frazer.

La dedicació a la psicologia dels pobles, de Tomàs Carreras i Artau, tot seguint les directrius de Wundt i també dels orígens de la cultura, amb Levi-Bruhl, va trobar en Josep M. Batista i Roca, encara estudiant seu, una col·laboració i una definició del seu projecte –i així ho va reconèixer, com recull el Dr. Lluís Calvo– d'organització sistemàtica d'un Archivo de Etnografía y Folklore de Cataluña (p. 4):

«La inteligente y entusiasta colaboración aportada por el distinguido alumno de las Facultades de Derecho y Filosofía y Letras, D. José Mª Batista y Roca, decidieron al profesor que suscribe, no sin

alguna vacilación, a lanzarse a esta nueva empresa» (Calvo, 1994).

Tal com el mateix Josep M. Batista i Roca descriu a la revista (portaveu de l'Arxiu) *Estudios i Materials*, núm. 1, de 1916 (p. 16), l'Arxiu d'Etnografia i Folklore es va fundar a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, el 12 de novembre de 1915. El professor Carreras i Artau el relacionava totalment amb l'Arxiu de Psicologia i Ètica hispanes de la càtedra d'Ètica. En aquesta reunió fundadora hi havia tres alumnes d'aquesta càtedra (Lluís Camós, Vicens Feliu i Manuel Parès); els exalumnes Jaume Cardoner, Joaquim Carreras (germà del professor Carreras) i Eduard Morros; i els assistents o auxiliars Xavier Griera, Josep M. Duran, Antoni Serra i Josep M. Batista i Roca.

S'establien dues àrees de treball de recerca: els territoris de parla catalana –Catalunya, les Balears, València, Rosselló i l'Alguer, que es volien estudiar exhaustivament; tot confegint, a més, un inventari– i la Península Ibèrica, com a àrea de comparació, encara que una comparació més àmplia, amb qualsevol poble del món, es veia com un horitzó desitjable.

En l'escrit fundacional, l'Organización Sistemática del Archivo de Etnografía y Folklore, Carreras i Artau deia, a la pàgina 4:

«La misión del nuevo archivo consistirá esencialmente en investigar, recoger y sistematizar aquellas manifestaciones espontáneas y populares, actuales e históricas, reveladoras de la psicología moral del pueblo catalán en relación con los demás pueblos ibéricos».

Per portar a terme tota la recerca que es proposaven, van comptar amb una malla de col·laboradors molt extensa. Per una banda hi havia els folkloristes amb una gran trajectòria, com el mestre Felip Pedrell, Antoni Alcover, Sebastià Farnès o Rossend Serra i Pagès. Amb Serra i Pagès sempre van guardar una gran deferència, perquè, encara que no era universitari, havia desenvolupat un gran coneixement teòric a través de la

Fotografia d'uns nuvis sortint de l'església, a Samalús, Vallès Oriental. Número 0936 de l'arxiu actual al CSIC, referència 1347/0207. 28/09/1919. JOSEP M. BATISTA I ROCA N'ÉS L'AUTOR. CEDIDA PEL CSIC A L'ARXIU DE LA INSTITUCIÓ MILÀ I FONTANALS.

bibliografia més actualitzada, en totes les matèries properes (antropologia, geografia, folklore, mitologia i més), tal com es pot veure en el fons de la seva biblioteca, cedida a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

També es va recórrer a institucions d'arreu del territori que aplegaven estudiosos, i als estudiosos esparsos que feien recerca local. En aquest punt, molts sacerdots, com a bons coneixedors de gran part dels costums locals, religiosos i d'altres configuracions culturals, hi van poder col·laborar activament. En aquest sentit, l'Agrupació Folklorística del Seminari

de Girona va ser d'un gran ajut. La proximitat de recerca amb l'*Atlas lingüístic de Catalunya*, de Mn. Antoni Griera, els va proporcionar un gran nombre de col·laboradors. Podem dir que no es tractava d'uns col·laboradors, senzillament recol·lectors de cançons o llegendes, com passava en els intents d'aplecs folklòrics del segle XIX, sinó d'observadors de la totalitat de la cultura, amb coneixement o reflexió teòrica moltes vegades, als quals esqueia molt bé la composició de recerca etnogràfica de l'Arxiu.

L'eina principal de recerca fou la col·lecció de qüestionaris que van anar redactant-se

per part d'especialistes, de manera que avui, quan els llegim, ens trobem ja amb un programa de manifestacions i elements que calia recollir, però que ja ens mostren una part de la realitat en si mateixos.

Es van produir 22 qüestionaris, en els quals l'empremta de Carreras i Artau i Batista i Roca està present en gairebé tots. El primer va ser dedicat a la paremiologia, i com no podia ser altrament, va ser encomanat a Sebastià Farnés, que ja havia treballat exhaustivament la paremiologia. El segon qüestionari estava dedicat als fenòmens atmosfèrics, i se'n va encarregar Josep M. Batista i Roca, segurament per la seva vinculació amb el Centre Excursionista de Catalunya, on hi havia tota l'obra de Cels Gomis sobre aquesta temàtica. Josep M. Batista i Roca no fa cap més qüestionari tot sol, sinó que el trobarem en col·laboració amb Josep M. Casacuberta, en el número 15, sobre comarques i altres divisions del territori, que havia treballat acuradament, per delimitar culturalment la Catalunya oriental i occidental, però també per conèixer els camins i comunicacions dels segadors i dels ramaders o el camí de productes com el blat i el vi. El conjunt de qüestionaris sobre les Jornades de la Vida, dels quals se'n van produir quatre, van ser fets conjuntament per Carreras i Artau, Aranzadi i Batista i Roca.

Carreras i Artau imprimí les seves inquietuds i necessitats de recerca en el conjunt de qüestionaris sobre «Les qualitats mentals del poble català» (núm. 6 i 7), i sobre «El menjar i beure tradicionals» (núm. 17 i 18). Els corresponents al «Dret consuetudinari. Costums i tractes més usuals referents al bestiar» (núm. 4) els va confegir Joaquim Carreras i Artau amb Daniel Danès i Torras, mentre que el número 9, també d'«Ètica i dret consuetudinari», referit a la pesca marítima, va ser encomanat a Rafel Closas i Cendra. Es va comptar amb el mestre i gran músic Robert Gerhard per al qüestionari número 5, sobre «La cançó popular catalana», i per a «La religiositat popular», qüestionari número 10, amb Mn. Antoni Griera. «El mite i la llegenda» (núm. 11) el va

redactar Pere Bohigas, que després tindria un gran paper en l'Obra del Cançoner Popular. Mn. Frederic Vidal i Pujol, la recerca del qual coneixia molt bé Tomàs Carreras i Artau, va ser l'encarregat de confegir 6 dels qüestionaris (núm. 16, 17, 19, 20, 21 i 22), els dedicats a «L'anatomia i medicina populars». Malauradament, en publicar-se el número 16, primer de la sèrie, l'any 1924, ja es va fer a títol pòstum. Finalment, el qüestionari número 13, sobre el «Museu Etnogràfic de Catalunya», va aparèixer sense autor, encara que hi podem suposar la presència de Josep M. Batista i Roca i de Telesforo de Aranzadi.

Podríem dir que el *Manual per a recerques d'Etnografia de Catalunya*, de Josep M. Batista i Roca, recollia l'essència d'aquests qüestionaris, als quals es fa referència continuament, per a més extensió, afegint-hi a més un apartat per a biografies dels subjectes folklòrics; antropologia física, molt superficial; la fotografia, i els models de fitxes generals i d'objectes, de transcripció de danses del mestre Joan Rigall, de l'Esbart Folklore de Catalunya.

Aquest era el primer manual que es feia a Catalunya per a guia de la recerca etnogràfica, prenent com a model el de Charlotte Burne, *Handbook of Folklore*, editat per la Folklore Society de Londres el 1914, així com la quarta edició de 1912 de *Notes and Queries on Anthropology*, editat per la British Association for the Advancement of Science, també de Londres.

L'Arxiu d'Etnografia i Folklore, a més, va iniciar la recerca per confegir un atlas etnogràfic de Catalunya, però també va iniciar estudis comparatius sistemàtics a partir de 1919, a Castella, Lleó i Extremadura, que va portar a terme Josep M. Batista i Roca, i a l'Alguer, el 1922, amb Antoni Griera, Josep M. Casacuberta i Josep M. Batista i Roca.

Com a eina de difusió de tot el treball que es portava a terme, Tomàs Carreras i Artau va voler també editar una revista que volia presentar a la universitat i als estudiosos els resultats de les recerques i per la publicació d'articles de teoria antropològica. Va ser una

revista sorgida en els estudis universitaris, en català, i difosa per moltes universitats europees. Com ja s'ha dit, es va anomenar *Estudis i Materials* i es va publicar gràcies a l'empresa familiar de Carreras. Se'n van publicar dos volums, el primer, de 1916. El 1920, un locaut va interrompre la publicació, que ja es tenia preparada, dels dos cursos següents: 1917-18 i 1918-19.

L'Arxiu d'Etnografia i Folklore va esdevenir una institució clau per a l'estudi i el coneixement de Catalunya, de tal manera que qualsevol iniciativa que es dugués a terme tenia que comptar amb la seva col·laboració, com va ser l'estudi de la delimitació de les comarques, el 1921, o en l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria, dirigida per Pere Bosch Gimpera, Telesforo de Aranzadi, Tomàs Carreras i Artau i Josep M. Batista i Roca, que es va fundar el 1922 i es va extingir el 1926. Una altra col·laboració molt important va ser en la creació de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (6 de gener de 1922), una de les línies de recerca més reeixides i desenvolupades pel mecenes Rafael Patxot. En l'acte fundacional van ser convidades a participar-hi les personalitats més rellevants de la recerca musical i també l'Arxiu d'Etnografia i Folklore, al qual se li va demanar la confecció de les normes per a la recollida de dades.

La guerra de 1936-39 va dispersar les possibilitats de treballar en altra cosa que no fos la supervivència, de manera que Tomàs Carreras i Artau va haver d'escapar a través de França, fins a Valladolid, on tenia parents, i Josep M. Batista i Roca es va exiliar a Anglaterra, on havia fet de comissionat per a la Generalitat.

Quana va tornar a Barcelona, Tomàs Carreras i Artau va seguir intentant portar endavant recerques i activitats, que des de l'Ajuntament esdevenien menys difícils. August Panyella va fer-li d'ajudant, substituint el Dr. Sanvisens, i encara van poder fer recerques etnogràfiques sobre construccions populars, en les quals va participar el Dr. Manel Riu, que m'ho va contar. Finalment, Tomàs Carreras i Artau va encabir l'Arxiu d'Etnografia i Folklore en el CSIC, perquè creia que així n'assegurava el finançament. I ha estat en aquest marc que el Dr. Lluís Calvo ha portat a terme la recuperació dels materials, amb el seu inventari, catalogació i publicació, ja que sense la seva acurada dedicació i coneixement hauria resultat molt difícil que hagués pogut fer aquesta reflexió que avui he volgut presentar. ■

BIBLIOGRAFIA

Batista i Roca, J. M. (1916) *Estudis i Materials, 1*. Barcelona: Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya.

Batista i Roca, J.M. (1922) *Manual per a recerques d'Etnografia de Catalunya*. Barcelona: AEFC.

Burne, C. (1914) *Handbook of Folklore*. London: Folklore Society.

Calvo, L. (1990) *Catàleg de materials etnogràfics de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya*. Barcelona: CSIC.

Calvo, L. (1994) *Tomàs Carreras i Artau o el trespàs de l'etnologia catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Calvo, L. (1997) *Història de la Antropologia en Catalunya*. Madrid: CSIC.

Carreras i Artau, T. (1915) *Organización sistemática de un Archivo de Etnografía y Folklore de Cataluña*. Barcelona.

Carreras i Artau, T. (1918) «Joaquim Costa i els estudis consuetudinaris a Espanya». Dins *Estudis i Materials*, 2: 29-34.

Faus i Condomines, J. (1964) *Conferencias, artículos y trabajos de D. José Faus Condomines*. Junta de decanos de los Colegios Notariales de España.

Ricart Matas, J. (1950) *Contribución al refranero internacional de la música y la danza*. Barcelona: CSIC.

Romeu i Figueras, J. (1948) *El mito del Comte Arnau en la canción popular, la tradición y la literatura*. Barcelona: CSIC.